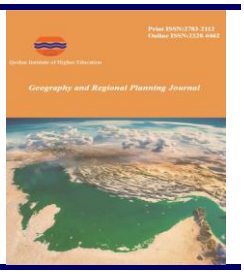
Iranian Association of Geopolitical

Geography and Regional Planning

ISSN (Print): 2783-2112 - ISSN (Online): 2228-6462

Homepage: https://www.jgeoqeshm.ir/

Analysis of Iran's cultural and social policies in the face of ethnic diversity from 1370s to 1390s

Mohammad Saeed Rabiei Sang Laji[1], Reza Parizad Tasarani[2], Ali Mohseni Moshtaghin[3]

1. PhD student, Department of Political Science, Public Policy, Qo.C., Islamic Azad University, Qom, Iran. Email: 0064789845@iau.ir

2.Assistant Professor, Department of Political Science, Qo.C., Islamic Azad University, Qom, Iran. Email: msrabieis19730@gmail.com

3.Assistant Professor, Department of Political Science, Qo.C., Islamic Azad University, Qom, Iran. Email: mohseni004@iau.ac.ir

ARTICLE INFO

Article type:
Research Paper

Article history:
Received: September 11, 2026
Revised: September 28, 2026
Accepted: November 12, 2026
Published online: November 14, 2026

Keywords:
Ethnic diversity
ethnicity
cultural policy
social policy
cultural rights

Abstract

Ethnic diversity is one of the important features of Iran's social and cultural structure, and the way policymakers deal with it can affect cultural identity, social justice, ethnic participation, and national cohesion. The present study aimed to examine the impact of ethnic diversity on Iran's cultural and social policies from the 1990s to the 2001s. This study was conducted with a qualitative approach and documentary method and content analysis of official documents, including the approvals of the Islamic Consultative Assembly, the Supreme Council for the Cultural Revolution, the Cabinet of Ministers, the five-year development plans, and the details of the parliamentary negotiations. Five indicators of cultural identity and diversity, justice and non-discrimination, ethnic participation, language and cultural heritage, and national cohesion were used to analyze the policies. The findings show that in the 1990s, the policy-making approach was mainly unity-oriented and focused on managing ethnic differences within the framework of national identity; in the 2000s, attention to identity, cultural demands, and regional development increased; and in the 2011s, cultural diversity, cultural justice, indigenous heritage, and social participation became more prominent in official policies. Despite these changes, the emphasis on Islamic-Iranian identity, the Persian language, and national cohesion has continued throughout the three decades. Overall, rather than fundamentally changing policy principles, ethnic diversity has led to a modification and expansion of attention to indigenous cultures, cultural rights, regional justice, and social participation. Accordingly, the dominant pattern of Iranian cultural policymaking can be considered

How to cite: Rabiei Sang Laji, M. S., parizad tasarani, R. & Mohseni Moshtaghin, A. (2026). Analysis of Iran's cultural and social policies in the face of ethnic diversity from 1370s to 1390s. Geography and Regional Planning, 16(4), 262-277. https://doi.org/110.22034/jgeoq.2026.601884.4549

© Author(s) retain the copyright and full publishing rights

DOI: https://doi.org/110.22034/jgeoq.2026.601884.4549

Publisher: Qeshm Institute of Higher Education

Introduction

Ethnic and cultural diversity has been a defining feature of Iran, encompassing communities with distinct languages, traditions, customs, and identities. This diversity can enrich cultural life, strengthen social capital, and contribute to national identity; however, insufficient attention to groups' rights may create challenges. The ways public institutions recognize and manage ethnic diversity are important issues in cultural and social policymaking. From the 1370s to the 1390s, the Islamic Republic of Iran adopted policies concerning culture, education, media, regional development, national identity, and social participation. Examining these policies can clarify how ethnic diversity and related demands have been reflected in decisions. This study analyzes the influence of ethnic diversity on Iran's cultural and social policymaking during this period. It focuses on cultural identity and diversity, equality and non-discrimination, ethnic participation, local languages and cultural heritage, and national cohesion. Comparing policies through these indicators, the research identifies changes and continuities in policymakers' approaches and assesses how cultural recognition has been balanced with national unity and solidarity.

Methodology

This study adopts a qualitative approach based on documentary research and content analysis. The theoretical review identifies concepts and indicators related to culture, cultural policymaking, social policy, and ethnic diversity. The empirical analysis examines documents, including parliamentary legislation and debates, resolutions of the Supreme Council of the Cultural Revolution and the Cabinet, and five-year development plans. Policies are assessed through five analytical indicators.

Results and Discussion

The findings reveal a gradual change in Iran's cultural and social policymaking toward ethnic diversity between the 1370s and 1390s. During the 1370s, policies were predominantly unity-oriented, emphasizing the management of ethnic differences within a shared national identity. In this decade, national cohesion received greater attention than the explicit recognition of cultural diversity. During the 1380s, social and communication developments, alongside increasing identity-based and cultural demands, contributed to greater policy attention to local cultural characteristics and regional development. Issues of social justice, balanced development, and ethnic participation also became more prominent. In the 1390s, official policies demonstrated a more integrated approach to cultural diversity, cultural justice, indigenous heritage, linguistic diversity, and social participation. Nevertheless, the emphasis on Iranian-Islamic identity, the Persian language, and national cohesion remained consistent throughout all three decades. Analysis across the five indicators—cultural identity and diversity, justice and non-discrimination, ethnic participation, language and cultural heritage, and national cohesion—shows that ethnic diversity influenced policy priorities without fundamentally transforming their underlying principles. Overall, the dominant approach can be characterized as conditional pluralism within the framework of national convergence and cohesion, reflecting an effort to recognize cultural differences while maintaining national unity.

Conclusion

The findings of this study demonstrate that ethnic diversity influenced Iran's cultural and social policymaking from the 1370s to the 1390s, although it did not fundamentally alter the principles underlying official policies. Rather, its influence appeared in the gradual adjustment of priorities and the growing recognition of cultural and regional differences. Throughout the three decades, policymakers sought to balance the management and acceptance of ethnic diversity with the preservation of national identity, social cohesion, and territorial integrity. In the 1370s, the dominant approach emphasized national unity and managed ethnic differences within a shared identity. During the 1380s, expanding social and communication developments and increasing cultural and identity-related demands encouraged greater attention to the characteristics and needs of different regions. By the 1390s, cultural diversity, cultural justice, balanced regional development,

indigenous heritage, linguistic diversity, and social participation had become more visible in policy documents. Nevertheless, the continued emphasis on Iranian-Islamic identity, the Persian language, and national cohesion indicates that recognition of diversity remained framed by common national principles. The comparative analysis of cultural identity and diversity, justice and non-discrimination, ethnic participation, language and cultural heritage, and national cohesion therefore points to gradual change rather than a fundamental policy shift. The prevailing pattern can be described as conditional pluralism within national convergence and cohesion. This pattern reflects an effort to acknowledge ethnic and cultural capacities while integrating them into a common national framework, rather than treating ethnic diversity as a basis for redefining the country's political structure. Overall, the study concludes that more effective policymaking requires sustained attention to cultural rights, regional inequalities, local heritage, and meaningful participation, alongside the principles of national solidarity. Such an approach can strengthen the relationship between cultural recognition and social cohesion in a balanced manner.

Ethical considerations

Following the principles of research ethics

The authors have observed the principles of ethics in conducting and publishing this scientific research, and this is confirmed by all of them.

Data Availability Statement

Data available on request from the authors.

Acknowledgements

First author: Preparation of samples, conducting experiments and collecting data, performing calculations, statistical analysis of data, analysis and interpretation of information and results, preparing a draft of the article

Second author: Preparation of samples, conducting experiments and collecting data, performing calculations, statistical analysis of data, analysis and interpretation of information and results, preparing a draft of the article

Third author: Preparation of samples, conducting experiments and collecting data, performing calculations, statistical analysis of data, analysis and interpretation of information and results, preparing a draft of the article

Ethical Considerations

The authors affirm that they have adhered to ethical research practices, avoiding plagiarism, misconduct, data fabrication or falsification, and have provided their consent for this article's publication.

Funding

This research was conducted without any financial support from Payam Noor University.

Conflict of Interest

The authors declare no conflict of interest

فصلنامه جغرافیا و برنامه ریزی منطقه ای

شاپا چاپی: ۶۴۶۲- ۲۲۲۸ شاپا الکترونیکی: ۲۱۱۲ -۲۷۸۳

Homepage: https://www.jgeoqeshm.ir/

انجمن ژئوپلیتیک ایران

تحلیل سیاست‌گذاری‌های فرهنگی و اجتماعی ایران در مواجهه با تنوع قومی از دهه ۱۳۷۰ تا ۱۳۹۰

محمد سعید ربیعی سنگ لجی[۱]، رضا پریزاد طاسرانی✉[۲]، علی محسنی مشتقین[۳]

۱.دانشجوی دکتری گروه علوم سیاسی، سیاست گذاری عمومی، واحد قم، دانشگاه آزاد اسلامی، قم، ایران. رایانامه: ۰۰۶۴۷۸۹۸۴۵@iau.ir

۲. نویسنده مسئول. استادیار گروه علوم سیاسی، واحد قم، دانشگاه آزاد اسلامی، قم، ایران. رایانامه: msrabieis19730@gmail.com

۳. استادیار گروه علوم سیاسی، واحد قم، دانشگاه آزاد اسلامی، قم، ایران. رایانامه:mohseni004@iau.ac.ir

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۵/۰۶/۲۰

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۵/۰۷/۰۶

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۸/۲۱

تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۸/۲۳

کلیدواژه ها:

تنوع قومی

قومیت

سیاست‌گذاری فرهنگی

سیاست اجتماعی

حقوق فرهنگی

چکیده

تنوع قومی یکی از ویژگی‌های مهم ساختار اجتماعی و فرهنگی ایران است و نحوه مواجهه سیاست‌گذاران با آن می‌تواند بر هویت فرهنگی، عدالت اجتماعی، مشارکت اقوام و انسجام ملی تأثیرگذار باشد. پژوهش حاضر با هدف بررسی تأثیر تنوع قومی بر سیاست‌گذاری‌های فرهنگی و اجتماعی ایران از دهه ۱۳۷۰ تا دهه ۱۳۹۰ انجام شده است. این پژوهش با رویکرد کیفی و به روش اسنادی و تحلیل محتوای اسناد رسمی، شامل مصوبات مجلس شورای اسلامی، شورای عالی انقلاب فرهنگی، هیئت وزیران، برنامه‌های پنج‌ساله توسعه و مشروح مذاکرات مجلس، انجام شده است. برای تحلیل سیاست‌ها پنج شاخص هویت و تنوع فرهنگی، عدالت و عدم تبعیض، مشارکت اقوام، زبان و میراث فرهنگی و انسجام ملی مورد استفاده قرار گرفت. یافته‌ها نشان می‌دهد که در دهه ۱۳۷۰ رویکرد سیاست‌گذاری عمدتاً وحدت‌محور و معطوف به مدیریت تفاوت‌های قومی در چارچوب هویت ملی بود؛ در دهه ۱۳۸۰ توجه به مطالبات هویتی، فرهنگی و توسعه منطقه‌ای افزایش یافت؛ و در دهه ۱۳۹۰، تنوع فرهنگی، عدالت فرهنگی، میراث بومی و مشارکت اجتماعی در سیاست‌های رسمی برجسته‌تر شد. با وجود این تغییرات، تأکید بر هویت اسلامی ـ ایرانی، زبان فارسی و انسجام ملی در هر سه دهه استمرار داشته است. در مجموع، تنوع قومی بیش از آنکه موجب تغییر بنیادین اصول سیاست‌گذاری شود، موجب تعدیل و گسترش توجه به فرهنگ‌های بومی، حقوق فرهنگی، عدالت منطقه‌ای و مشارکت اجتماعی شده است. بر این اساس، الگوی غالب سیاست‌گذاری فرهنگی ایران را می‌توان «تکثرگرایی مشروط در چارچوب همگرایی و انسجام ملی» دانست.

استناد: ربیعی سنگ لجی، محمد سعید، پریزاد طاسرانی، رضا و محسنی مشتقین، علی. (۱۴۰۵). تحلیل سیاست‌گذاری‌های فرهنگی و اجتماعی ایران در مواجهه با تنوع قومی از دهه ۱۳۷۰ تا ۱۳۹۰. جغرافیا و برنامه ریزی منطقه‌ای، ۱۶(۴)، ۲۶۲-۲۷۷. DOI: 110.22034/jgeoq.2026.601884.4549

ناشر: موسسه آموزش عالی قشم © نویسندگان.

مقدمه

تنوع قومی و فرهنگی یکی از ویژگی‌های تاریخی و اجتماعی جامعه ایران است که دربرگیرنده گروه‌های قومی گوناگون با زبان‌ها، گویش‌ها، آداب، رسوم، سنت‌ها و مؤلفه‌های هویتی متفاوت است. این تنوع، از یک سو می‌تواند به غنای فرهنگی و تقویت سرمایه اجتماعی و هویت ملی منجر شود و از سوی دیگر، در صورت بی‌توجهی به مطالبات و حقوق فرهنگی و اجتماعی گروه‌های مختلف، زمینه‌ساز شکل‌گیری برخی چالش‌های اجتماعی و سیاسی شود (اسمعیلی‌زاده و حبیب‌نژاد، ۱۳۹۵: ۴۵). ازاین‌رو، نحوه مواجهه نظام سیاست‌گذاری با تنوع قومی و میزان انعکاس این تنوع در سیاست‌های فرهنگی و اجتماعی، از موضوعات مهم در حوزه سیاست‌گذاری عمومی و مطالعات حقوقی و اجتماعی به شمار می‌رود (فصیح‌رامندی، ۱۳۹۵: ۳۲). در جمهوری اسلامی ایران نیز، به‌ویژه از دهه ۱۳۷۰ تا دهه ۱۳۹۰، سیاست‌های مختلفی در حوزه فرهنگ، آموزش، رسانه، توسعه منطقه‌ای، هویت ملی و مشارکت اجتماعی اتخاذ شده است که بررسی آنها می‌تواند تصویری روشن از روند مواجهه سیاست‌گذاران با تنوع قومی ارائه کند. اهمیت این پژوهش از آن جهت است که می‌کوشد ضمن شناسایی رویکردهای حاکم بر سیاست‌گذاری فرهنگی و اجتماعی، میزان توجه سیاست‌های رسمی کشور به مؤلفه‌هایی همچون هویت قومی، تنوع فرهنگی، عدالت و برابری فرهنگی، مشارکت اقوام، حفظ میراث و زبان‌های محلی و در عین حال، تقویت انسجام و همبستگی ملی را بررسی کند.

هدف اصلی پژوهش، بررسی و تبیین تأثیر قومیت‌ها و تنوع قومی بر سیاست‌گذاری‌های فرهنگی و اجتماعی جمهوری اسلامی ایران در فاصله دهه‌های ۱۳۷۰ تا ۱۳۹۰ است. در این راستا، پژوهش در پی آن است که ضمن مفهوم‌بندی و سنجش سیاست‌های رسمی فرهنگی کشور، چارچوبی مشخص برای تحلیل و ارزیابی این سیاست‌ها ارائه کرده و نحوه انعکاس تنوع قومی در سیاست‌های فرهنگی و اجتماعی ایران را تبیین کند. پرسش اصلی پژوهش آن است که تنوع قومی و مطالبات مرتبط با آن چه تأثیری بر سیاست‌گذاری‌های فرهنگی و اجتماعی جمهوری اسلامی ایران در دهه‌های مورد مطالعه داشته است؟ همچنین این پرسش مطرح می‌شود که سیاست‌های رسمی کشور تا چه اندازه توانسته‌اند مؤلفه‌های مرتبط با حقوق و هویت فرهنگی اقوام را مورد توجه قرار دهند و در این دوره چه تغییراتی در رویکرد سیاست‌گذاران نسبت به تنوع قومی ایجاد شده است. این پژوهش از نظر شیوه گردآوری اطلاعات، کتابخانه‌ای و از حیث روش، متکی بر مطالعه اسنادی و تحلیل محتوا است. در بخش نظری، با بررسی ادبیات مرتبط با فرهنگ، سیاست‌گذاری فرهنگی، مهندسی فرهنگی، برنامه‌ریزی فرهنگی، سیاست اجتماعی و مدیریت تنوع قومی، مفاهیم و شاخص‌های لازم برای ارزیابی سیاست‌های فرهنگی استخراج و چارچوب تحلیلی پژوهش تدوین شده است. در بخش تجربی نیز، سیاست‌ها و اسناد رسمی مرتبط با قومیت‌ها با استفاده از روش تحلیل محتوا و بر اساس شاخص‌های استخراج‌شده مورد بررسی قرار گرفته‌اند. جامعه اسنادی پژوهش شامل مصوبات مجلس شورای اسلامی، مصوبات شورای عالی انقلاب فرهنگی، مصوبات هیئت وزیران، برنامه‌های پنج‌ساله توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و مشروح مذاکرات مجلس شورای اسلامی درباره مسائل قومی است. پیشینه پژوهش نشان می‌دهد که اگرچه مطالعات متعددی درباره قومیت، هویت قومی، سیاست فرهنگی و مسئله تنوع قومی در ایران انجام شده است، بررسی منسجم و تطبیقی سیاست‌های رسمی فرهنگی و اجتماعی در سه دهه مورد مطالعه بر اساس یک چارچوب واحد از شاخص‌های سیاست‌گذاری، کمتر مورد توجه قرار گرفته است؛ ازاین‌رو، پژوهش حاضر می‌کوشد این خلأ را با پیوند دادن مطالعات قومی و تحلیل سیاست‌گذاری فرهنگی و اجتماعی تا حدی پوشش دهد.

مبانی مفهومی و نظری سیاست‌گذاری فرهنگی و تنوع قومی

فرهنگ مفهومی چندبعدی و گسترده است که مجموعه‌ای از ارزش‌ها، باورها، هنجارها، نمادها، دانش، زبان، آداب و رسوم و شیوه‌های زندگی مشترک اعضای یک جامعه را دربرمی‌گیرد. از این منظر، سیاست‌گذاری فرهنگی را می‌توان مجموعه‌ای از تصمیمات، اقدامات و جهت‌گیری‌های آگاهانه دولت و نهادهای عمومی برای تنظیم، حمایت، هدایت و توسعه امور فرهنگی دانست. سیاست فرهنگی صرفاً به تولید و حمایت از آثار فرهنگی محدود نمی‌شود، بلکه موضوعاتی همچون زبان، آموزش، رسانه، میراث فرهنگی، هویت، سبک زندگی و نحوه مواجهه با گروه‌های مختلف فرهنگی را نیز شامل می‌شود (عیوضی و ملک‌زاده، ۱۳۹۵: ۵۴). در کنار سیاست فرهنگی، سیاست اجتماعی ناظر بر مجموعه تصمیمات و برنامه‌هایی است که با هدف تنظیم روابط اجتماعی، تأمین عدالت و رفاه، کاهش نابرابری و تقویت مشارکت اجتماعی اتخاذ می‌شود. ازاین‌رو، سیاست فرهنگی و اجتماعی در موضوع

قومیت‌ها ارتباطی تنگاتنگ دارند؛ زیرا نحوه توزیع فرصت‌ها و امکانات فرهنگی و اجتماعی و میزان به‌رسمیت‌شناختن تفاوت‌های فرهنگی، می‌تواند بر جایگاه اجتماعی گروه‌های قومی و کیفیت مشارکت آنان در جامعه تأثیرگذار باشد (الهویردی‌زاده و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۷۲).

قومیت به گروهی اجتماعی اطلاق می‌شود که اعضای آن، افزون بر اشتراک در برخی ویژگی‌های اجتماعی، دارای احساس تعلق و هویت مشترک بر پایه مؤلفه‌هایی مانند زبان، تاریخ، سرزمین، آداب و رسوم، فرهنگ و خاطره جمعی هستند. بر این اساس، تنوع قومی بیانگر وجود گروه‌های متعدد قومی با ویژگی‌ها و عناصر هویتی متفاوت در یک قلمرو سیاسی است. در چنین جامعه‌ای، هویت قومی و هویت ملی لزوماً در تعارض با یکدیگر قرار ندارند و می‌توانند در چارچوب یک نظام سیاسی مشترک، رابطه‌ای مکمل داشته باشند (اشرف و همکاران، ۱۳۹۷: ۶۱). سیاست‌گذاری فرهنگی در این شرایط نقش مهمی در نحوه تنظیم این رابطه ایفا می‌کند؛ به‌گونه‌ای که به‌رسمیت‌شناختن و حمایت از مؤلفه‌های مشروع هویت قومی، در صورت همراهی با اصول برابری، عدم تبعیض و انسجام ملی، می‌تواند به تقویت احساس تعلق به جامعه ملی منجر شود. در مقابل، نادیده گرفتن تنوع فرهنگی یا اتخاذ سیاست‌های یکسان‌ساز و حذف‌کننده تفاوت‌های قومی ممکن است موجب افزایش شکاف میان هویت قومی و هویت ملی شود. بنابراین، یکی از معیارهای مهم ارزیابی سیاست‌گذاری فرهنگی در جوامع چندقومیتی، میزان توانایی آن در ایجاد تعادل میان حفظ و تقویت تنوع فرهنگی از یک سو و تأمین انسجام و همبستگی ملی از سوی دیگر است (گودرزی و الهدادی، ۱۳۹۷: ۷۳).

در جوامع چندقومیتی، رویکردهای مختلفی برای سیاست‌گذاری در قبال تنوع قومی وجود دارد که از یکسان‌سازی و همگون‌سازی فرهنگی تا تکثرگرایی، چندفرهنگ‌گرایی و سیاست‌های مبتنی بر مشارکت و ادغام اجتماعی را دربرمی‌گیرد. تفاوت این رویکردها عمدتاً در میزان پذیرش تفاوت‌های فرهنگی، نحوه حمایت از حقوق گروه‌های قومی و جایگاه آنها در فرآیند تصمیم‌گیری عمومی است (احمدی، ۱۳۹۷: ۴۸). در ایران نیز تنوع قومی از واقعیت‌های دیرپای اجتماعی و فرهنگی کشور محسوب می‌شود و موضوعاتی مانند برابری شهروندان، منع تبعیض، برخورداری از حقوق فرهنگی، آموزش، زبان و ادبیات محلی، مشارکت اجتماعی و حفظ میراث فرهنگی اقوام، در ارتباط با چارچوب حقوقی و سیاست‌گذاری کشور قرار می‌گیرد. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نیز در اصول مختلف، ضمن تأکید بر وحدت و تمامیت کشور، بر حقوق برابر شهروندان و برخی ظرفیت‌های مرتبط با حفظ و استفاده از زبان‌ها و گویش‌های محلی و قومی توجه دارد (شیخان، ۱۴۰۰: ۱۹۵). بنابراین، بررسی سیاست‌های فرهنگی و اجتماعی ایران در قبال قومیت‌ها مستلزم توجه هم‌زمان به دو مؤلفه اساسی است: نخست، الزامات حقوقی و سیاستی مرتبط با برابری و حفظ حقوق و ویژگی‌های فرهنگی گروه‌های قومی؛ و دوم، ضرورت حفظ انسجام، وحدت و هویت ملی. بر همین اساس، این پژوهش سیاست‌های فرهنگی و اجتماعی مرتبط با قومیت‌ها را در دهه‌های ۱۳۷۰ تا ۱۳۹۰ با توجه به این دو مؤلفه و سایر شاخص‌های استخراج‌شده از ادبیات سیاست‌گذاری فرهنگی مورد تحلیل قرار می‌دهد.

چارچوب تحلیلی و شاخص‌های ارزیابی سیاست‌های فرهنگی

برای تحلیل سیاست‌های فرهنگی مرتبط با قومیت‌ها، ابتدا لازم است سیاست‌گذاری فرهنگی مفهوم‌بندی و بر اساس نوع مواجهه سیاست‌گذاران با تفاوت‌های فرهنگی و قومی سنخ‌شناسی شود. سیاست‌های فرهنگی را می‌توان در یک طیف از رویکردهای یکسان‌ساز و همگون‌کننده تا رویکردهای مبتنی بر پذیرش، حمایت و مشارکت فرهنگی قرار داد. در رویکرد نخست، تأکید عمدتاً بر ایجاد الگوی فرهنگی مشترک و تقویت عناصر هویت ملی است؛ در حالی که در رویکردهای تکثرگرا و مشارکت‌محور، تفاوت‌های فرهنگی و قومی به‌عنوان بخشی از واقعیت اجتماعی به رسمیت شناخته شده و برای حفظ و تقویت آنها ظرفیت‌هایی در سیاست‌گذاری پیش‌بینی می‌شود. بر این اساس، سیاست فرهنگی مطلوب در جامعه‌ای متنوع، سیاستی است که بتواند میان پذیرش و حمایت از تفاوت‌های فرهنگی و ضرورت حفظ انسجام اجتماعی و ملی تعادل برقرار کند. از این منظر، ارزیابی سیاست‌های فرهنگی ایران نیازمند مجموعه‌ای از شاخص‌های مشخص است که امکان بررسی محتوای اسناد رسمی و مقایسه سیاست‌های اتخاذشده در دوره‌های مختلف را فراهم سازد. بر مبنای ادبیات نظری و اهداف پژوهش، شاخص‌های اصلی ارزیابی سیاست‌های فرهنگی و قومی شامل توجه به هویت و تنوع فرهنگی، عدالت و عدم تبعیض، مشارکت اقوام، حفظ زبان و میراث فرهنگی و تقویت انسجام و همبستگی ملی است. شاخص نخست، میزان شناسایی و پذیرش هویت‌ها و تفاوت‌های فرهنگی و قومی را مورد توجه قرار می‌دهد. شاخص عدالت و عدم تبعیض، به بررسی برابری گروه‌های قومی در برخورداری از فرصت‌ها و امکانات فرهنگی

و اجتماعی و فقدان تبعیض در سیاست‌های رسمی مربوط می‌شود. شاخص مشارکت نیز میزان حضور و نقش گروه‌های قومی در فرآیندهای تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری فرهنگی و اجتماعی را ارزیابی می‌کند. همچنین، حفظ زبان‌ها و گویش‌های محلی، حمایت از ادبیات، هنرها، آداب و رسوم، آیین‌ها، صنایع دستی و میراث فرهنگی اقوام، بیانگر میزان توجه سیاست‌گذاران به حفظ و انتقال مؤلفه‌های فرهنگی متنوع جامعه است. در کنار این موارد، توجه به انسجام و همبستگی ملی نیز اهمیت اساسی دارد؛ زیرا سیاست‌گذاری فرهنگی در ایران صرفاً با معیار حفظ تفاوت‌های قومی قابل ارزیابی نیست، بلکه باید نحوه ایجاد هماهنگی میان تنوع فرهنگی و هویت ملی را نیز مورد بررسی قرار دهد.

بر اساس شاخص‌های فوق، چارچوب نهایی تحلیل محتوای این پژوهش بر بررسی اسناد رسمی سیاست‌گذاری در پنج محور اصلی استوار می‌شود :۱) شناسایی و حمایت از هویت و تنوع فرهنگی، ۲) عدالت فرهنگی، برابری و منع تبعیض، ۳) مشارکت و نقش‌آفرینی اقوام در عرصه فرهنگی و اجتماعی، ۴) حمایت از زبان، میراث و مؤلفه‌های فرهنگی اقوام، و ۵) تقویت انسجام و همبستگی ملی .در تحلیل اسناد، هر یک از این محورها به‌عنوان مقوله اصلی در نظر گرفته شده و محتوای مصوبات و سیاست‌های مرتبط با قومیت‌ها بر اساس میزان و نحوه توجه به آنها بررسی می‌شود. جامعه اسنادی پژوهش شامل مصوبات مجلس شورای اسلامی، شورای عالی انقلاب فرهنگی، هیئت وزیران، برنامه‌های پنج‌ساله توسعه و مشروح مذاکرات مجلس است و نتایج حاصل از تحلیل آنها در سه دوره دهه ۱۳۷۰، ۱۳۸۰ و ۱۳۹۰ با یکدیگر مقایسه خواهد شد. بدین ترتیب، چارچوب تحلیلی پژوهش امکان شناسایی جهت‌گیری‌های سیاست‌گذاران، بررسی تغییرات و تداوم‌های سیاست‌گذاری و در نهایت تبیین میزان تأثیر تنوع قومی بر سیاست‌های فرهنگی و اجتماعی ایران را فراهم می‌کند.

تحلیل سیاست‌های فرهنگی و اجتماعی ایران در قبال قومیت‌ها (دهه‌های ۱۳۷۰ تا ۱۳۹۰)

بررسی سیاست‌های فرهنگی و اجتماعی جمهوری اسلامی ایران در قبال قومیت‌ها در دهه ۱۳۷۰ را باید در چارچوب تحولات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی این دوره و تغییر جهت‌گیری‌های سیاست‌گذاری عمومی پس از پایان جنگ تحمیلی مورد توجه قرار داد. در این دوره، موضوع توسعه اقتصادی و اجتماعی، بازسازی کشور، گسترش نهادهای فرهنگی و توجه بیشتر به مسائل اجتماعی، در کنار تأکید مستمر بر وحدت و انسجام ملی، از محورهای مهم سیاست‌گذاری بود. در ارتباط با قومیت‌ها، سیاست‌های رسمی عمدتاً در چارچوب حفظ وحدت ملی و تمامیت سرزمینی، همراه با پذیرش برخی مظاهر تنوع فرهنگی و زبانی قابل بررسی است. مصوبات مجلس شورای اسلامی، برنامه‌های توسعه، مصوبات شورای عالی انقلاب فرهنگی و تصمیمات هیئت وزیران، در این دوره می‌توانند از حیث میزان توجه به حقوق و ویژگی‌های فرهنگی اقوام، توزیع امکانات فرهنگی و اجتماعی، توسعه مناطق قومی و حفظ مؤلفه‌های فرهنگی آنان بررسی شوند. همچنین مشروح مذاکرات مجلس، به‌عنوان منبعی برای شناسایی دیدگاه‌های نمایندگان و طرح مسائل مناطق و گروه‌های قومی، امکان تحلیل نحوه طرح مطالبات قومی در فرآیند سیاست‌گذاری رسمی را فراهم می‌کند. بنابراین، در تحلیل دهه ۱۳۷۰ باید مشخص شود که آیا سیاست‌های رسمی صرفاً بر ایجاد فرهنگ و هویت مشترک تأکید داشته‌اند یا در کنار آن، برای حفظ و تقویت تنوع فرهنگی و مشارکت گروه‌های قومی نیز ظرفیت‌هایی ایجاد کرده‌اند.

در دهه ۱۳۸۰، سیاست‌گذاری فرهنگی و اجتماعی مرتبط با قومیت‌ها در بستر تحولات جدید اجتماعی، گسترش رسانه‌ها و ارتباطات، افزایش مطالبات هویتی و فرهنگی و توجه بیشتر به موضوعات مربوط به توسعه منطقه‌ای و مشارکت اجتماعی قابل بررسی است. در این دوره، مسئله قومیت بیش از گذشته در پیوند با موضوعاتی مانند توسعه متوازن، عدالت اجتماعی، مشارکت سیاسی و فرهنگی، آموزش و رسانه و حفظ هویت‌های محلی مطرح می‌شود. تحلیل مصوبات مجلس و مشروح مذاکرات آن می‌تواند نشان دهد که مسائل مربوط به مناطق قومی و مطالبات فرهنگی و اجتماعی آنها تا چه اندازه وارد دستور کار قانون‌گذاری شده است. همچنین بررسی برنامه‌های توسعه و مصوبات شورای عالی انقلاب فرهنگی و هیئت وزیران می‌تواند میزان توجه سیاست‌های رسمی به زبان و ادبیات محلی، میراث فرهنگی، فعالیت‌های فرهنگی منطقه‌ای و کاهش نابرابری‌های فرهنگی و اجتماعی را مشخص کند. از منظر چارچوب تحلیلی پژوهش، در این دهه باید به‌ویژه تغییر احتمالی در میزان شناسایی تنوع فرهنگی، توجه به عدالت و عدم تبعیض، افزایش یا کاهش ظرفیت مشارکت اقوام و نحوه برقراری تعادل میان تنوع قومی و انسجام ملی

توجه شود. در واقع، تحلیل این دوره باید مشخص کند که سیاست‌گذاری فرهنگی از رویکرد صرفاً یکپارچه‌ساز به سمت پذیرش بیشتر تکثر فرهنگی حرکت کرده است یا همچنان اولویت اصلی آن حفظ الگوی فرهنگی و هویتی مشترک بوده است.

در دهه ۱۳۹۰، سیاست‌های فرهنگی و اجتماعی مرتبط با قومیت‌ها در شرایطی مورد بررسی قرار می‌گیرند که موضوعاتی مانند حقوق فرهنگی، تنوع زبانی، توسعه مناطق کمتر برخوردار، مشارکت اجتماعی، عدالت فرهنگی و استفاده از ظرفیت‌های فرهنگی اقوام، اهمیت بیشتری در گفتمان سیاست‌گذاری پیدا کرده‌اند. در این دوره، اسناد برنامه‌های توسعه، مصوبات مجلس، شورای عالی انقلاب فرهنگی و هیئت وزیران و همچنین مذاکرات مجلس، امکان بررسی جهت‌گیری‌های رسمی نسبت به مسائل قومی را فراهم می‌کنند. در تحلیل این اسناد، توجه به پنج شاخص اصلی پژوهش یعنی «هویت و تنوع فرهنگی»، «عدالت و عدم تبعیض»، «مشارکت اقوام»، «حفظ زبان، میراث و مؤلفه‌های فرهنگی» و «انسجام و همبستگی ملی» ضروری است. بررسی این دوره باید نشان دهد که سیاست‌های رسمی تا چه اندازه از ظرفیت‌های فرهنگی اقوام برای تقویت همبستگی ملی استفاده کرده‌اند و آیا میان پذیرش تنوع قومی و حفظ هویت ملی نوعی رابطه مکمل ایجاد شده است یا خیر. مقایسه این دوره با دو دهه پیشین نیز امکان شناسایی تداوم‌ها و تغییرات سیاست‌گذاری را فراهم می‌کند و مشخص می‌سازد که تنوع قومی در فرآیند سیاست‌گذاری فرهنگی و اجتماعی ایران چه جایگاهی پیدا کرده و سیاست‌های رسمی تا چه میزان پاسخگوی واقعیت چندقومیتی جامعه ایران بوده‌اند.

برای انجام تحلیل محتوای اسناد در سه دوره، می‌توان از جدول زیر به‌عنوان ماتریس اصلی تحلیل پژوهش استفاده کرد. در این ماتریس، هر سند بر اساس پنج شاخص ثابت ارزیابی می‌شود و سپس نتایج سه دهه با یکدیگر مقایسه خواهند شد:

شاخص تحلیل	دهه ۱۳۹۰	دهه ۱۳۸۰	دهه ۱۳۷۰
هویت و تنوع فرهنگی	میزان نهادینه‌شدن توجه به تنوع فرهنگی	تغییر در رویکرد به هویت قومی و فرهنگی	میزان شناسایی هویت‌های قومی و پذیرش تنوع فرهنگی
عدالت و عدم تبعیض	توجه به عدالت فرهنگی و اجتماعی و رفع تبعیض	سیاست‌های کاهش نابرابری و توسعه مناطق قومی	توجه به برابری و توزیع امکانات فرهنگی و اجتماعی
مشارکت اقوام	جایگاه مشارکت اقوام در سیاست‌های رسمی	گسترش یا محدودیت مشارکت فرهنگی و اجتماعی	میزان حضور و مشارکت اقوام در سیاست‌گذاری
زبان، میراث و مؤلفه‌های فرهنگی	سیاست‌های مرتبط با حفظ و توسعه مؤلفه‌های فرهنگی	حمایت از فعالیت‌ها و مؤسسات فرهنگی قومی	توجه به زبان، ادبیات و میراث فرهنگی اقوام
انسجام و همبستگی ملی	تلاش برای پیوند تنوع فرهنگی با هویت ملی	نحوه جمع میان وحدت ملی و تنوع قومی	تأکید بر وحدت و یکپارچگی ملی

از نظر اسناد مورد بررسی نیز می‌توان یک ماتریس مکمل در نظر گرفت:

نوع سند	کارکرد در تحلیل
مصوبات مجلس شورای اسلامی	شناسایی جهت‌گیری‌های قانون‌گذاری درباره حقوق و مسائل فرهنگی و اجتماعی اقوام
مصوبات شورای عالی انقلاب فرهنگی	بررسی سیاست‌ها و جهت‌گیری‌های کلان فرهنگی
مصوبات هیئت وزیران	بررسی سیاست‌ها و اقدامات اجرایی دولت
برنامه‌های پنج‌ساله توسعه	بررسی جایگاه قومیت‌ها در سیاست‌های کلان توسعه فرهنگی، اجتماعی و منطقه‌ای
مشروح مذاکرات مجلس	شناسایی مطالبات، دیدگاه‌ها و استدلال‌های مطرح‌شده درباره مسائل قومی

بر این اساس، واحد تحلیل در پژوهش حاضر می‌تواند هر مصوبه، ماده، بند، تبصره یا بخش مرتبط با موضوع قومیت و تنوع فرهنگی باشد. هر واحد تحلیل بر اساس پنج شاخص اصلی کدگذاری می‌شود و علاوه بر ثبت «وجود یا عدم وجود» هر شاخص، جهت‌گیری آن نیز مورد توجه قرار می‌گیرد؛ برای مثال، مشخص می‌شود که سند مورد نظر صرفاً بر وحدت و همگرایی تأکید دارد، یا همزمان برای شناسایی و حمایت از تفاوت‌های فرهنگی نیز سازوکار مشخصی پیش‌بینی کرده است. حاصل این فرآیند، امکان

مقایسه نظام‌مند سه دهه و پاسخ دقیق‌تر به پرسش اصلی پژوهش درباره تأثیر تنوع قومی بر سیاست‌گذاری فرهنگی و اجتماعی ایران را فراهم خواهد کرد.

تحلیل تطبیقی و تبیین تأثیر تنوع قومی بر سیاست‌گذاری فرهنگی و اجتماعی

مقایسه سیاست‌های فرهنگی و اجتماعی در سه دهه

بررسی سیاست‌های فرهنگی و اجتماعی جمهوری اسلامی ایران در دهه‌های ۱۳۷۰، ۱۳۸۰ و ۱۳۹۰ نشان می‌دهد که سیاست‌گذاری نسبت به تنوع قومی در این دوره، نه از یک الگوی کاملاً ثابت و یکدست، بلکه از ترکیبی از تداوم‌های ساختاری و تغییرات تدریجی برخوردار بوده است. در سطح بنیادین، در هر سه دهه، حفظ وحدت ملی، تمامیت ارضی، انسجام اجتماعی و تقویت هویت ملی و دینی از مهم‌ترین ملاحظات سیاست‌گذاران بوده است. در کنار این تداوم، توجه به ویژگی‌های فرهنگی مناطق مختلف، فرهنگ‌های بومی و قومی و ضرورت کاهش نابرابری‌های منطقه‌ای نیز به تدریج در اسناد سیاستی برجسته‌تر شده است. بنابراین، می‌توان گفت سیاست فرهنگی ایران در این دوره عمدتاً در پی آن بوده است که تنوع قومی را در چارچوب هویت ملی و فرهنگ اسلامی ـ ایرانی مدیریت و ادغام کند، نه اینکه آن را به‌عنوان یک مبنای مستقل برای بازتعریف ساختار سیاسی کشور قرار دهد. در دهه ۱۳۷۰، سیاست‌گذاری فرهنگی عمدتاً در فضای بازسازی کشور پس از جنگ، تثبیت ساختارهای سیاسی و اجتماعی و تأکید بر وحدت و همبستگی ملی شکل گرفت. «اصول سیاست فرهنگی کشور» که در سال ۱۳۷۱ به تصویب شورای عالی انقلاب فرهنگی رسید، چارچوب مهمی برای سیاست‌گذاری فرهنگی این دوره محسوب می‌شود. در همین دوره، در کنار تأکید بر وحدت ملی، توجه به فرهنگ‌های بومی و ویژگی‌های فرهنگی مناطق نیز در سیاست‌های توسعه‌ای مشاهده می‌شود. برای نمونه، سیاست‌های فرهنگی برنامه سوم توسعه بر احترام به فرهنگ و سنن پسندیده طوایف و جوامع روستایی و پی‌ریزی توسعه منطقه‌ای با توجه به ویژگی‌های بومی و فرهنگ خاص هر منطقه تأکید داشت. از این منظر، سیاست‌گذاری دهه ۱۳۷۰ را می‌توان مرحله‌ای دانست که در آن پذیرش فرهنگی تفاوت‌ها در کنار اولویت انسجام ملی قرار گرفت، اما این پذیرش هنوز عمدتاً در قالب سیاست‌های عمومی فرهنگی و منطقه‌ای مطرح بود و کمتر به صورت سیاست مستقل و منسجم «حقوق فرهنگی اقوام» صورت‌بندی شده بود.

در دهه ۱۳۸۰، با گسترش رسانه‌های جمعی، افزایش ارتباطات اجتماعی، توسعه شهرنشینی، گسترش آموزش عالی و افزایش آگاهی‌های هویتی، موضوع قومیت و تفاوت‌های فرهنگی در بستر گسترده‌تری قرار گرفت. در این دوره، سیاست‌گذاری فرهنگی و اجتماعی با مسئله جدیدی مواجه شد: از یک سو، تنوع قومی می‌توانست به‌عنوان بخشی از سرمایه فرهنگی و میراث تاریخی کشور مورد حمایت قرار گیرد و از سوی دیگر، برخی مطالبات قومی، منطقه‌ای و زبانی می‌توانستند در صورت عدم مدیریت مناسب، با نگرانی‌های مربوط به انسجام ملی پیوند بخورند. در نتیجه، رویکرد سیاست‌گذاری به سمت ترکیب حمایت از مؤلفه‌های فرهنگی بومی با تأکید بر همگرایی و وحدت ملی حرکت کرد. در این چارچوب، تفاوت فرهنگی در صورتی مطلوب تلقی می‌شد که در تعارض با چارچوب هویت ملی، ارزش‌های رسمی و انسجام سیاسی کشور قرار نگیرد. در دهه ۱۳۹۰، سیاست‌گذاری فرهنگی وارد مرحله‌ای نسبتاً منسجم‌تر از نظر سندپردازی و سیاست‌گذاری کلان فرهنگی شد. تصویب «نقشه مهندسی فرهنگی کشور» در سال ۱۳۹۱ نمونه مهمی از این تحول است؛ سندی که با هدف ارتقای اثربخشی سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی و ارزیابی راهبردی فرهنگی تدوین شد. همچنین در این دوره، موضوعاتی مانند عدالت فرهنگی، توسعه متوازن، حفظ میراث فرهنگی، توجه به ظرفیت‌های فرهنگی مناطق و تقویت همگرایی اجتماعی بیش از گذشته در چارچوب سیاست‌های فرهنگی مطرح شدند. در نتیجه، می‌توان گفت در دهه ۱۳۹۰، تنوع فرهنگی بیش از گذشته از یک مسئله صرفاً مدیریتی به یکی از مؤلفه‌های قابل توجه در سیاست‌گذاری فرهنگی تبدیل شد؛ هرچند همچنان پذیرش این تنوع در چارچوب هویت ملی، ارزش‌های اسلامی و تمامیت سیاسی و سرزمینی کشور تعریف می‌شد.

روند تغییر رویکرد سیاست‌گذاران نسبت به قومیت‌ها

با مقایسه سه دهه مورد مطالعه، می‌توان سه مرحله کلی را در تحول رویکرد سیاست‌گذاران شناسایی کرد :تأکید بر وحدت و مدیریت تفاوت‌ها در دهه ۱۳۷۰، افزایش توجه به تفاوت‌های فرهنگی و مطالبات اجتماعی در دهه ۱۳۸۰، و تلاش برای نهادینه‌سازی مدیریت تنوع فرهنگی در چارچوب اسناد جامع فرهنگی در دهه ۱۳۹۰. این تحول را نباید به معنای حرکت خطی از

«یکسان‌سازی» به «چندفرهنگ‌گرایی» دانست؛ زیرا مؤلفه‌های اصلی سیاست فرهنگی ایران، یعنی حفظ هویت ملی، زبان فارسی، ارزش‌های اسلامی و انسجام اجتماعی در تمام این دوره‌ها استمرار داشته‌اند. حتی قانون اساسی از یک سو فارسی را زبان و خط رسمی و مشترک کشور تعیین می‌کند و از سوی دیگر استفاده از زبان‌های محلی و قومی در مطبوعات و رسانه‌ها و تدریس ادبیات آنها را در کنار زبان فارسی آزاد اعلام می‌کند. همچنین اصل نوزدهم بر برخورداری مردم از حقوق مساوی فارغ از قوم و قبیله تأکید دارد.بنابراین، مبنای حقوقی نظام سیاست‌گذاری از ابتدا واجد یک دوگانگی تکمیلی بوده است: پذیرش تفاوت‌های فرهنگی از یک سو و حفظ عناصر مشترک هویت ملی از سوی دیگر. در دهه ۱۳۷۰، مسئله اصلی سیاست‌گذاران را می‌توان «مدیریت تنوع در شرایط اولویت داشتن انسجام» دانست. در دهه ۱۳۸۰، «شناخت و مدیریت مطالبات فرهنگی و اجتماعی در شرایط افزایش ارتباطات و آگاهی هویتی» اهمیت بیشتری پیدا کرد. در دهه ۱۳۹۰، مسئله به سمت «نهادینه‌سازی مدیریت تنوع در چارچوب سیاست فرهنگی جامع» حرکت کرد. در نتیجه، تغییر اصلی نه در اصل پذیرش تنوع، بلکه در میزان برجستگی، نحوه صورت‌بندی و ابزارهای سیاستی مواجهه با آن مشاهده می‌شود.

جدول ۱. روند تحول رویکرد سیاست‌گذاران نسبت به تنوع قومی

شاخص	دهه ۱۳۹۰	دهه ۱۳۸۰	دهه ۱۳۷۰
رویکرد غالب	نهادینه‌سازی مدیریت تنوع	توجه بیشتر به تنوع و مطالبات اجتماعی	وحدت‌محور و مدیریت تفاوت‌ها
جایگاه هویت قومی	پذیرش بیشتر به‌عنوان ظرفیت فرهنگی	برجسته‌تر شدن ابعاد هویتی	مؤلفه‌ای فرهنگی در چارچوب هویت ملی
زبان و ادبیات قومی	تأکید بیشتر بر حفظ مؤلفه‌های فرهنگی	توجه بیشتر در حوزه فرهنگی و رسانه‌ای	پذیرش در چارچوب قانون اساسی
مشارکت اقوام	توجه بیشتر به مشارکت و ظرفیت‌های محلی	افزایش اهمیت مشارکت اجتماعی	عمدتاً غیرمستقیم
عدالت منطقه‌ای	برجستگی عدالت فرهنگی و توسعه متوازن	توجه بیشتر به نابرابری‌ها	توسعه مناطق و کاهش محرومیت
دغدغه اصلی	جمع میان تنوع، عدالت و انسجام	مدیریت مطالبات و تنوع	انسجام و ثبات

میزان توجه سیاست‌ها به هویت و حقوق فرهنگی اقوام

برای ارزیابی میزان توجه سیاست‌های فرهنگی به هویت و حقوق فرهنگی اقوام، باید میان پذیرش حقوق برابر شهروندی، شناسایی تفاوت فرهنگی و حمایت فعال از حقوق فرهنگی تفکیک کرد. صرف تصریح به برابری افراد متعلق به اقوام مختلف، لزوماً به معنای اتخاذ سیاست‌های ویژه برای حفظ و توسعه فرهنگ‌های قومی نیست. به همین دلیل، تحلیل سیاست‌های سه دهه باید بررسی کند که آیا اسناد رسمی صرفاً از برابری عمومی سخن گفته‌اند یا اینکه برای زبان، ادبیات، میراث، هنر، رسانه، آموزش و مشارکت فرهنگی گروه‌های مختلف نیز ابزارهای اجرایی پیش‌بینی کرده‌اند. در سطح قانون اساسی، اصل پانزدهم مهم‌ترین مبنای حقوقی مرتبط با زبان‌های قومی است. این اصل ضمن تعیین فارسی به‌عنوان زبان و خط رسمی و مشترک کشور، استفاده از زبان‌های محلی و قومی در مطبوعات و رسانه‌های گروهی و تدریس ادبیات آنها در مدارس را در کنار زبان فارسی آزاد اعلام می‌کند. اصل نوزدهم نیز بر حقوق مساوی افراد از هر قوم و قبیله تأکید دارد. این دو اصل در مجموع نشان می‌دهند که الگوی حقوقی موجود نه بر حذف تفاوت‌های قومی استوار است و نه بر اعطای جایگاه حقوقی مستقل و جداگانه به هر گروه قومی؛ بلکه تفاوت فرهنگی را درون مفهوم شهروندی برابر و هویت ملی مشترک به رسمیت می‌شناسد. در اسناد سیاستی دهه‌های بعد نیز این منطق قابل مشاهده است. برای مثال، در سیاست‌های فرهنگی برنامه سوم توسعه، احترام به فرهنگ و سنن بومی و توجه به ویژگی‌های فرهنگی مناطق در کنار تأکید بر تقویت فرهنگ اسلامی ـ ایرانی و همگرایی اقشار اجتماعی مطرح شده است. این امر نشان می‌دهد که حمایت از فرهنگ بومی در سیاست‌گذاری رسمی، عمدتاً با مفهوم «فرهنگ ایرانی» و «وحدت ملی» پیوند خورده

است. در نتیجه، حقوق فرهنگی اقوام در این الگو بیشتر به شکل حقوق فرهنگی درون هویت ملی ظاهر می‌شود تا «حقوق گروهی» مستقل از هویت ملی. در دهه ۱۳۹۰ نیز این روند در اسناد کلان فرهنگی ادامه یافت. برای نمونه، نقشه مهندسی فرهنگی کشور، سیاست‌گذاری فرهنگی را به صورت کلان و راهبردی سامان می‌دهد و در کنار تأکید بر هویت اسلامی ـ ایرانی، بر عدالت و استفاده از ظرفیت‌های فرهنگی جامعه تأکید دارد. بنابراین، می‌توان نتیجه گرفت که توجه سیاست‌گذاری به حقوق فرهنگی اقوام در طول سه دهه افزایشی و تدریجی، اما مشروط و چارچوب‌مند بوده است.

تأثیر مطالبات قومی و ملاحظات انسجام ملی بر سیاست‌گذاری

یکی از مهم‌ترین یافته‌های قابل استخراج از مقایسه سیاست‌های سه دهه آن است که سیاست‌گذاری فرهنگی در ایران در نقطه تلاقی دو مطالبه قرار داشته است :مطالبه برای شناسایی و حفظ تفاوت‌های فرهنگی و ضرورت حفظ انسجام و وحدت ملی .این دو الزام لزوماً متعارض نیستند؛ اما نحوه تنظیم رابطه آنها نقش تعیین‌کننده‌ای در نوع سیاست فرهنگی دارد. مطالبات قومی را می‌توان در چند حوزه اصلی دسته‌بندی کرد: حفظ زبان و ادبیات قومی، حمایت از میراث و هنرهای بومی، توجه به توسعه مناطق دارای جمعیت قومی، مشارکت بیشتر در تصمیم‌گیری‌های محلی و فرهنگی، رفع احساس تبعیض منطقه‌ای و برخورداری برابر از فرصت‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی. در صورتی که سیاست‌گذاری نسبت به این مطالبات پاسخ‌گو باشد، تنوع قومی می‌تواند به منبعی برای تقویت سرمایه اجتماعی، توسعه فرهنگی و احساس تعلق به جامعه ملی تبدیل شود. در مقابل، نادیده گرفتن تفاوت‌های فرهنگی یا نابرابری‌های منطقه‌ای ممکن است موجب افزایش احساس محرومیت نسبی و فاصله میان هویت محلی و هویت ملی شود. از سوی دیگر، سیاست‌گذاران در ایران همواره انسجام ملی را یکی از اصول اساسی سیاست‌گذاری دانسته‌اند. این مسئله در سیاست‌های فرهنگی برنامه سوم نیز به‌وضوح قابل مشاهده است؛ به‌گونه‌ای که در کنار احترام به فرهنگ‌های بومی، بر همگرایی طوایف و اقشار اجتماعی و مقابله با حساسیت‌های قومی و منطقه‌ای تأکید شده است. بنابراین، سیاست‌گذاری فرهنگی در این حوزه را می‌توان نوعی سیاست توازن میان تفاوت و وحدت دانست. نکته مهم آن است که «انسجام ملی» در این چارچوب الزاماً به معنای نفی تنوع نیست. برعکس، می‌توان استدلال کرد که یکی از راه‌های تقویت انسجام ملی، ایجاد شرایطی است که گروه‌های قومی بتوانند مؤلفه‌های فرهنگی خود را در چارچوب نظم حقوقی کشور حفظ کنند. از این منظر، سیاست موفق در حوزه قومیت سیاستی نیست که تفاوت‌ها را حذف کند، بلکه سیاستی است که تفاوت‌های فرهنگی را به گونه‌ای مدیریت کند که با احساس تعلق به هویت ملی تعارض پیدا نکند.

تداوم‌ها، تغییرات و گسست‌های سیاست‌گذاری

تحلیل تطبیقی سه دهه نشان می‌دهد که سیاست‌گذاری فرهنگی ایران در حوزه قومیت دارای سه سطح از تحول است :تداوم، تغییر و گسست. نخستین تداوم، تأکید مستمر بر هویت و انسجام ملی است. در تمام دوره مورد بررسی، سیاست‌های مرتبط با قومیت در چارچوب کلی هویت ایرانی و ارزش‌های اسلامی تفسیر شده‌اند. زبان فارسی نیز جایگاه رسمی و مشترک خود را حفظ کرده و در کنار آن، زبان‌های محلی و قومی در محدوده اصل پانزدهم قانون اساسی مورد شناسایی قرار گرفته‌اند. دومین تداوم، تأکید بر برابری حقوقی و مقابله با تبعیض است. اصل نوزدهم قانون اساسی، فارغ از قوم و قبیله، حقوق مساوی را برای شهروندان به رسمیت می‌شناسد. این اصل در تحلیل سیاست‌های اجتماعی اهمیت ویژه‌ای دارد؛ زیرا نشان می‌دهد سیاست‌گذار در سطح هنجاری، تفاوت قومی را مبنای محرومیت یا برخورداری متفاوت از حقوق شهروندی نمی‌داند. در مقابل، مهم‌ترین تغییر را می‌توان در افزایش تدریجی توجه سیاست‌گذاری به ویژگی‌های بومی، توسعه منطقه‌ای، میراث فرهنگی و ظرفیت‌های فرهنگی مناطق مشاهده کرد. این تغییر از سیاست‌های فرهنگی و منطقه‌ای دهه ۱۳۷۰ آغاز شد و در دهه‌های بعد در قالب اسناد جامع‌تر فرهنگی ادامه یافت. به عنوان نمونه، سیاست‌های فرهنگی برنامه سوم بر توسعه منطقه‌ای مبتنی بر ویژگی‌های بومی و فرهنگ خاص هر منطقه تأکید داشت. در دهه ۱۳۹۰ نیز اسناد کلان فرهنگی، سیاست‌گذاری فرهنگی را به سمت رویکرد جامع‌تر، راهبردی‌تر و مبتنی بر ارزیابی سوق دادند. با این حال، سخن گفتن از «گسست» باید با احتیاط انجام شود. شواهد موجود بیشتر از تغییر تدریجی در وزن و نحوه بیان سیاست‌ها حکایت دارد تا یک گسست کامل. به عبارت دیگر، در این سه دهه، اصول پایه‌ای مانند وحدت

ملی، هویت اسلامی ـ ایرانی و زبان فارسی استمرار داشته‌اند؛ اما در کنار آنها، مفاهیمی مانند تنوع فرهنگی، فرهنگ بومی، عدالت منطقه‌ای، مشارکت اجتماعی و ظرفیت‌های فرهنگی مناطق اهمیت بیشتری پیدا کرده‌اند.

جدول ۲. تداوم‌ها، تغییرات و گسست‌های سیاست‌گذاری

حوزه	تداوم	تغییر	میزان گسست
هویت ملی	بسیار زیاد	محدود	کم
زبان فارسی	بسیار زیاد	محدود	بسیار کم
پذیرش فرهنگ‌های بومی	استمرار	افزایش تدریجی	کم
عدالت منطقه‌ای	استمرار	افزایش توجه	متوسط
حقوق فرهنگی اقوام	استمرار در سطح کلی	صورت‌بندی دقیق‌تر	کم تا متوسط
مشارکت اقوام	محدودتر	افزایش تدریجی اهمیت	متوسط
انسجام ملی	بسیار زیاد	تغییر در شیوه تأمین آن	کم
سیاست‌گذاری جامع فرهنگی	محدودتر در دهه ۷۰	افزایش در دهه ۹۰	متوسط

سنخ‌شناسی سیاست‌های فرهنگی ایران در مواجهه با تنوع قومی

بر اساس شاخص‌های استخراج‌شده در چارچوب تحلیلی پژوهش، سیاست‌های فرهنگی ایران را نمی‌توان به‌طور کامل در یکی از الگوهای کلاسیک «یکسان‌سازی»، «همگون‌سازی»، «تکثرگرایی» یا «چندفرهنگ‌گرایی» قرار داد. الگوی مشاهده‌شده، ترکیبی و چندلایه است. از یک سو، تأکید بر زبان مشترک، هویت ملی، ارزش‌های اسلامی و انسجام سیاسی، مؤلفه‌های وحدت‌گرا و همگرا را تقویت می‌کند؛ از سوی دیگر، شناسایی زبان‌ها و فرهنگ‌های محلی، توجه به ویژگی‌های بومی و حمایت از میراث فرهنگی نشان‌دهنده پذیرش بخشی از تکثر فرهنگی است. از این منظر، مناسب‌ترین سنخ برای توصیف سیاست فرهنگی ایران را می‌توان «تکثرگرایی مشروط در چارچوب همگرایی ملی»دانست. در این الگو، تفاوت‌های فرهنگی و قومی تا جایی مورد پذیرش و حمایت قرار می‌گیرند که در چارچوب قانون، هویت ملی، ارزش‌های رسمی و تمامیت سرزمینی کشور قرار داشته باشند. بنابراین، سیاست‌گذاری نه به دنبال حذف کامل تفاوت‌هاست و نه به سمت اعطای استقلال هویتی و سیاسی به گروه‌های قومی حرکت می‌کند؛ بلکه تلاش می‌کند تنوع فرهنگی را با هویت مشترک ملی سازگار سازد. این سنخ را می‌توان از طریق پنج شاخص پژوهش نیز توضیح داد. در شاخص «هویت و تنوع فرهنگی»، روند کلی به سمت شناسایی بیشتر تفاوت‌های فرهنگی حرکت کرده است؛ در شاخص «عدالت و عدم تبعیض»، اصل برابری حقوقی استمرار داشته، اما توجه به نابرابری‌های منطقه‌ای در دوره‌های بعد برجسته‌تر شده است؛ در شاخص «مشارکت اقوام»، تحول آهسته‌تر و محدودتر بوده است؛ در شاخص «زبان، میراث و مؤلفه‌های فرهنگی»، ظرفیت پذیرش و حمایت از مؤلفه‌های بومی قابل مشاهده است؛ و در شاخص «انسجام و همبستگی ملی»، این مؤلفه در تمام دوره‌ها نقش محوری و تعیین‌کننده داشته است.

جدول ۳ . سنخ‌شناسی سیاست فرهنگی ایران در قبال تنوع قومی

سنخ سیاستی	ویژگی اصلی	میزان انطباق با وضعیت ایران
یکسان‌سازی فرهنگی	حذف یا محدودسازی تفاوت‌های فرهنگی	پایین
همگون‌سازی	ادغام گروه‌های قومی در فرهنگ غالب	متوسط
تکثرگرایی	پذیرش و حمایت از تفاوت‌های فرهنگی	متوسط تا زیاد
چندفرهنگ‌گرایی	شناسایی حقوق متمایز گروه‌های قومی	محدود
حقوق‌محور		

مشارکت‌گرایی فرهنگی	مشارکت گروه‌ها در سیاست‌گذاری و مدیریت فرهنگی	متوسط و رو به افزایش
تکثرگرایی مشروط	پذیرش تنوع در چارچوب هویت و انسجام ملی	**زیاد**

مقایسه سه دهه نشان می‌دهد که تأثیر تنوع قومی بر سیاست‌گذاری فرهنگی و اجتماعی ایران عمدتاً غیرمستقیم، تدریجی و تعدیل‌شده توسط ملاحظات انسجام ملی بوده است. به عبارت دیگر، سیاست‌های رسمی کمتر تحت تأثیر یک مطالبه قومی واحد شکل گرفته‌اند و بیشتر حاصل تعامل میان چند عامل بوده‌اند: ساختار حقوقی جمهوری اسلامی ایران، ضرورت حفظ وحدت ملی، تحولات اجتماعی و ارتباطی، مطالبات فرهنگی و منطقه‌ای، مسئله توسعه نامتوازن و توجه فزاینده به میراث و تنوع فرهنگی. در دهه ۱۳۷۰، وزن «انسجام و وحدت» نسبت به «تنوع فرهنگی» بیشتر بود و سیاست‌گذاری عمدتاً درصدد مدیریت تفاوت‌ها در چارچوب نظم ملی بود. در دهه ۱۳۸۰، با افزایش تحولات اجتماعی و ارتباطی، موضوع هویت و مطالبات فرهنگی اهمیت بیشتری پیدا کرد و سیاست‌گذاری به سوی شناخت بیشتر ویژگی‌های فرهنگی و اجتماعی مناطق حرکت کرد. در دهه ۱۳۹۰، با شکل‌گیری اسناد جامع‌تر فرهنگی، تلاش برای ترکیب تنوع فرهنگی، عدالت، توسعه منطقه‌ای و انسجام ملی صورت‌بندی منسجم‌تری پیدا کرد. در نتیجه، مسیر تحول را می‌توان از «مدیریت تفاوت‌ها» به «شناسایی ظرفیت‌های تفاوت» و سپس به «مدیریت راهبردی تنوع در چارچوب هویت ملی» توصیف کرد. بر این اساس، فرضیه قابل دفاع پژوهش آن است که تنوع قومی در ایران بیش از آنکه موجب تغییر بنیادین اصول سیاست‌گذاری فرهنگی شود، موجب تعدیل، تکمیل و منطقه‌ای‌تر شدن برخی سیاست‌های فرهنگی و اجتماعی شده است .این تأثیر در حوزه‌هایی مانند توجه به فرهنگ و سنن بومی، توسعه منطقه‌ای، میراث فرهنگی، زبان و ادبیات محلی و عدالت اجتماعی و فرهنگی آشکارتر بوده است؛ در حالی که در حوزه‌هایی مانند هویت ملی، زبان رسمی، وحدت سیاسی و تمامیت سرزمینی، استمرار سیاست‌های وحدت‌محور بسیار بیشتر بوده است. بنابراین، نتیجه نهایی تحلیل تطبیقی آن است که سیاست فرهنگی ایران در فاصله دهه ۱۳۷۰ تا پایان دهه ۱۳۹۰ را نمی‌توان سیاستی مبتنی بر حذف تنوع قومی دانست؛ همچنین نمی‌توان آن را در معنای کامل کلمه یک سیاست چندفرهنگ‌گرای حقوق‌محور تلقی کرد. الگوی غالب، پذیرش و حمایت نسبی از تنوع فرهنگی در درون چارچوب هویت مشترک اسلامی ـ ایرانی و انسجام ملی است. این الگو در طول سه دهه از نظر میزان توجه به مؤلفه‌های فرهنگی و منطقه‌ای گسترش یافته، اما مبانی وحدت‌گرای آن استمرار داشته است. در نتیجه، می‌توان رابطه میان قومیت و سیاست‌گذاری فرهنگی را به صورت یک رابطه دوسویه تبیین کرد: از یک سو، تنوع قومی و مطالبات ناشی از آن، سیاست‌گذار را به سمت توجه بیشتر به فرهنگ بومی، عدالت منطقه‌ای، زبان و میراث فرهنگی و مشارکت اجتماعی سوق داده‌اند؛ و از سوی دیگر، ملاحظات مربوط به انسجام ملی، هویت مشترک و تمامیت سرزمینی، حدود و چارچوب این پذیرش را تعیین کرده‌اند .از این منظر، ویژگی اصلی سیاست‌گذاری فرهنگی ایران در دوره مورد مطالعه، نه انتخاب میان «وحدت» و «تنوع»، بلکه تلاش مستمر برای ایجاد نوعی تعادل میان تنوع فرهنگی و همبستگی ملی بوده است.

جدول ٤. جمع‌بندی نهایی

مؤلفه تحلیلی	دهه ۱۳۹۰	دهه ۱۳۸۰	دهه ۱۳۷۰	روند کلی
توجه به هویت قومی	برجسته‌تر	افزایش توجه	محدودتر و عمدتاً فرهنگی	↗
حقوق فرهنگی	صورت‌بندی راهبردی‌تر	توجه بیشتر به مؤلفه‌های فرهنگی	عمدتاً در سطح حقوق عمومی	↗
زبان و ادبیات قومی	توجه بیشتر در چارچوب سیاست فرهنگی	گسترش توجه فرهنگی	پذیرش قانونی	↗
عدالت منطقه‌ای	برجسته	پررنگ‌تر	مطرح	↗
مشارکت اقوام	اهمیت بیشتر	در حال افزایش	محدود	↗

حمایت از میراث بومی	نهادینه‌تر می‌شود	گسترش می‌یابد	وجود دارد	↗
انسجام ملی هویت اسلامی ـ ایرانی	همچنان پررنگ محوری	بسیار پررنگ محوری	بسیار پررنگ محوری	→ →
الگوی غالب	تکثرگرایی مشروط	وحدت + پذیرش بیشتر تنوع	وحدت‌محور	تحول تدریجی

نتیجه‌گیری

بررسی تأثیر تنوع قومی بر سیاست‌گذاری فرهنگی و اجتماعی ایران در فاصله دهه ۱۳۷۰ تا دهه ۱۳۹۰ نشان داد که تنوع قومی در این دوره، اگرچه موجب تغییر بنیادین در اصول حاکم بر سیاست‌گذاری فرهنگی نشده، اما در تعدیل و جهت‌دهی بخشی از سیاست‌های فرهنگی و اجتماعی نقش داشته است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که سیاست‌گذاران ایرانی همواره در پی ایجاد تعادل میان دو ضرورت اساسی بوده‌اند :پذیرش و مدیریت تنوع فرهنگی از یک سو و حفظ هویت ملی، انسجام اجتماعی و تمامیت سرزمینی از سوی دیگر .در دهه ۱۳۷۰، رویکرد غالب بیشتر وحدت‌محور و معطوف به مدیریت تفاوت‌های قومی در چارچوب هویت ملی بود؛ در دهه ۱۳۸۰، با افزایش مطالبات اجتماعی و هویتی و گسترش ارتباطات، توجه به ویژگی‌های فرهنگی و منطقه‌ای اقوام افزایش یافت؛ و در دهه ۱۳۹۰، مفاهیمی مانند تنوع فرهنگی، عدالت فرهنگی، توسعه متوازن، میراث بومی و ظرفیت‌های فرهنگی مناطق در اسناد سیاستی جایگاه روشن‌تری پیدا کردند. بنابراین، روند کلی سیاست‌گذاری را می‌توان حرکت تدریجی از مدیریت تفاوت‌ها به سمت شناسایی بیشتر ظرفیت‌های تنوع فرهنگی دانست، بدون آنکه اصول بنیادین مرتبط با وحدت و هویت مشترک ملی کنار گذاشته شده باشد.

در پاسخ به پرسش اصلی پژوهش مبنی بر اینکه تنوع قومی چه تأثیری بر سیاست‌گذاری فرهنگی و اجتماعی ایران داشته است، می‌توان گفت این تأثیر عمدتاً به صورت غیرمستقیم، تدریجی و در تعامل با سایر عوامل سیاسی، اجتماعی و فرهنگی بروز کرده است. تنوع قومی سیاست‌گذاران را به توجه بیشتر به فرهنگ‌ها و سنت‌های بومی، زبان و ادبیات محلی، میراث فرهنگی، توسعه مناطق دارای ویژگی‌های قومی، کاهش نابرابری‌های منطقه‌ای و افزایش ظرفیت مشارکت اجتماعی سوق داده است؛ با این حال، شدت و دامنه این تأثیر در همه حوزه‌ها یکسان نبوده است. در پاسخ به پرسش فرعی مربوط به روند تغییر رویکرد سیاست‌گذاران، یافته‌ها بیانگر گذار تدریجی از رویکرد عمدتاً وحدت‌محور به رویکردی ترکیبی است که در آن پذیرش تنوع فرهنگی در کنار حفظ انسجام ملی دنبال می‌شود. همچنین در پاسخ به پرسش مربوط به میزان توجه سیاست‌ها به هویت و حقوق فرهنگی اقوام، می‌توان گفت که این توجه در سطح شناسایی حقوق برابر، پذیرش برخی مؤلفه‌های فرهنگی و حمایت از فرهنگ و میراث بومی قابل توجه بوده، اما در حوزه حقوق فرهنگی متمایز، مشارکت مستقیم اقوام در فرآیند سیاست‌گذاری و ایجاد سازوکارهای نهادی مستقل، محدودتر بوده است. در نتیجه، الگوی سیاست‌گذاری ایران را می‌توان نه یکسان‌سازی کامل و نه چندفرهنگ‌گرایی کامل، بلکه »تکثرگرایی مشروط در چارچوب همگرایی و انسجام ملی «توصیف کرد.

مهم‌ترین یافته تحقیق آن است که رابطه میان تنوع قومی و سیاست‌گذاری فرهنگی در ایران، رابطه‌ای دو سویه و مبتنی بر موازنه میان تفاوت و وحدت است .از یک سو، وجود تنوع قومی و مطالبات ناشی از آن، زمینه توجه بیشتر سیاست‌گذاران به هویت‌های محلی، فرهنگ‌های بومی، زبان و ادبیات قومی، میراث فرهنگی و عدالت منطقه‌ای را فراهم کرده و از سوی دیگر، ملاحظات مربوط به انسجام ملی، هویت اسلامی ـ ایرانی، زبان فارسی و تمامیت سرزمینی، حدود و چارچوب این سیاست‌ها را تعیین کرده‌اند. بر این اساس، پیشنهاد حقوقی و سیاست‌گذاری اصلی پژوهش آن است که سیاست‌گذار به جای نگاه امنیتی یا صرفاً اداری به تنوع قومی، آن را به عنوان ظرفیت فرهنگی و اجتماعی کشور مورد توجه قرار دهد و در عین حفظ عناصر مشترک هویت ملی، اجرای مؤثر ظرفیت‌های قانونی مربوط به زبان‌ها و فرهنگ‌های محلی، حمایت از میراث فرهنگی اقوام، توزیع عادلانه امکانات فرهنگی،

توسعه متوازن مناطق و مشارکت نخبگان و نمایندگان جوامع محلی در فرآیند سیاست‌گذاری را تقویت کند. همچنین ضروری است شاخص‌های مشخصی برای ارزیابی میزان تبعیض، عدالت فرهنگی، مشارکت، دسترسی به امکانات فرهنگی و حمایت از میراث و زبان‌های محلی طراحی و در ارزیابی سیاست‌های فرهنگی کشور مورد استفاده قرار گیرد.

در زمینه پژوهش‌های آینده نیز پیشنهاد می‌شود مطالعات بعدی از سطح بررسی اسناد کلان فراتر رفته و اجرای واقعی سیاست‌ها و آثار آنها در سطح استان‌ها و مناطق قومی را مورد مطالعه قرار دهند. انجام پژوهش‌های تطبیقی میان استان‌های مختلف، مقایسه سیاست‌های فرهنگی درباره اقوام گوناگون، بررسی میزان تحقق عملی ظرفیت‌های قانونی مرتبط با زبان و ادبیات محلی، مطالعه نقش رسانه‌های محلی و شبکه‌های اجتماعی در شکل‌گیری مطالبات هویتی و بررسی رابطه میان عدالت منطقه‌ای و احساس تعلق ملی می‌تواند ابعاد جدیدی از موضوع را آشکار سازد. همچنین استفاده همزمان از روش تحلیل محتوای اسناد، مصاحبه با سیاست‌گذاران و نخبگان فرهنگی و اجتماعی، و مطالعه دیدگاه‌های جوامع محلی می‌تواند اعتبار یافته‌ها را افزایش دهد. در نهایت، پیشنهاد می‌شود پژوهش‌های آینده به جای بررسی قومیت صرفاً به عنوان یک مسئله فرهنگی، آن را در پیوند با حقوق شهروندی، عدالت اجتماعی، توسعه منطقه‌ای، مشارکت سیاسی و اجتماعی، حکمرانی فرهنگی و انسجام ملی بررسی کنند تا امکان ارائه الگوی جامع‌تر و واقع‌بینانه‌تری برای سیاست‌گذاری در جامعه متنوع ایران فراهم شود.

منابع

اسمعیلی‌زاده، عالیه، و حبیب‌نژاد، سیداحمد. (۱۳۹۵). حقوق فرهنگی اقلیت‌های قومی در نظام حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران و اسناد بین‌المللی حقوق بشر. تهران: مجد.

فصیح‌رامندی، منصوره. (۱۳۹۵). حقوق فرهنگی در ایران و اسناد بین‌الملل. تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.

عیوضی، میثم، و ملک‌زاده، محمدشریف. (۱۳۹۵). اقوام ایرانی و نقش آن در حاکمیت. تهران: جنگل.

الهویردی‌زاده، رضا، احمدی‌پور، زهرا، کریمی، مهدی، و صفری، عبدالله. (۱۳۹۵). تبیین رابطه بین توسعه‌یافتگی سرزمین با سازه‌های انسانی مستقر در فضای جغرافیایی با تأکید بر جغرافیای انتقادی و انسان‌گرا (مطالعه موردی: ایران). جغرافیا و برنامه‌ریزی محیطی، ۲۷(۱)، ۱۶۳–۱۸۶ .

اشرف، احمد، نیولی، گراردو، و شهبازی، شاپور. (۱۳۹۷). هویت ایرانی. ترجمه و تدوین حمید احمدی. تهران: نی.

گودرزی، سعید، و الهدادی، نورالدین. (۱۳۹۷). هویت و سبک زندگی: تعیین‌بخشی سبک زندگی بر هویت قومی و ملی. تهران: اندیشه احسان.

احمدی، علی. (۱۳۹۷). اطلس فرهنگی: چیستی، فرایند تدوین و کاربردهای آن. تهران: دانشگاه امام صادق(ع).

شیخان، محمد مجاور. (۱۴۰۰). رسانه ملی و توسعه ارتباطات میان‌فرهنگی: بررسی مؤلفه‌های مؤثر بر هم‌افزایی رسانه‌ای. پژوهش‌های ارتباطی، ۲۸(۳)، ۱۸۷–۲۰۹ .

افروغ، عماد. (۱۴۰۰). هویت ایرانی در گذر تاریخ. تهران: علم.

شورای عالی انقلاب فرهنگی. (۱۴۰۱). سند تحول شورای عالی انقلاب فرهنگی. تهران: دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی.

مکرمی، مهسا. (۱۴۰۲). رفتارشناسی فرهنگی اقوام ایرانی. تهران: سفیر اردهال.

رضایی، مصطفی، بنی‌هاشمی، سیدمحسن، و علیشیری، بهرام. (۱۴۰۲). نقش برنامه‌ریزی شهری در طراحی الگوی مطلوب رسانه ملی با تأکید بر فرهنگ قومی. اقتصاد و برنامه‌ریزی شهری، ۴(۲)، ۸۴–۹۵.

عبدالهی، ناصر، شیاری، علی، و اسمعیل‌زاد، علیرضا. (۱۴۰۳). سیاستگذاری جمهوری اسلامی ایران در شبکه‌های اجتماعی در مقابله با نیروهای گریز از مرکز. مطالعات سیاسی–اجتماعی تاریخ و فرهنگ ایران، ۳(۴)، ۲۵۲–۲۷۱ .

سهرابی، حامد. (۱۴۰۴). الزامات سیاستگذاری برمبنای اقلیم فرهنگی (موضوع بند «ر» ماده (۷۵) قانون برنامه هفتم پیشرفت). تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.

References

Esmaeilizadeh, Alieh, and Habibnejad, Seyyed Ahmad. (2016). *Cultural Rights of Ethnic Minorities in the Constitutional Legal System of the Islamic Republic of Iran and International Human Rights Documents*. Tehran: Majd. [In Persian]

Fasih-Ramandi, Mansoureh. (2016). *Cultural Rights in Iran and International Documents*. Tehran: Research Institute of Culture, Arts and Communication. [In Persian]

Ey vazi, Meysam, and Malekzadeh, Mohammad Sharif. (2016). *Iranian Ethnic Groups and Their Role in Governance*. Tehran: Jangal. [In Persian]

Alhoveyrdizadeh, Reza, Ahmadipour, Zahra, Karimi, Mehdi, and Safari, Abdollah. (2016). Explaining the relationship between territorial development and human structures located in geographical space, with an emphasis on critical and humanistic geography (Case study: Iran). *Geography and Environmental Planning, 27*(1), 163–186. [In Persian]

Ashraf, Ahmad, Gnoli, Gherardo, and Shahbazi, Shapur. (2018). *Iranian Identity*. Translated and compiled by Hamid Ahmadi. Tehran: Ney. [In Persian]

Goudarzi, Saeed, and Allahdadi, Noureddin. (2018). *Identity and Lifestyle: The Determinative Role of Lifestyle in Ethnic and National Identity*. Tehran: Andisheh Ehsan. [In Persian]

Ahmadi, Ali. (2018). *Cultural Atlas: Definition, Compilation Process, and Applications*. Tehran: Imam Sadiq University. [In Persian]

Sheikhan, Mohammad Mojaver. (2021). National media and the development of intercultural communication: Examining the factors influencing media synergy. *Communication Research, 28*(3), 187–209. [In Persian]

Afrough, Emad. (2021). *Iranian Identity Throughout History*. Tehran: Elm. [In Persian]

Supreme Council of the Cultural Revolution. (2022). *Transformation Document of the Supreme Council of the Cultural Revolution*. Tehran: Secretariat of the Supreme Council of the Cultural Revolution. [In Persian]

Makrami, Mahsa. (2023). *Cultural Behavior of Iranian Ethnic Groups*. Tehran: Safir Ardehal. [In Persian]

Rezaei, Mostafa, Bani Hashemi, Seyyed Mohsen, and Alishiri, Bahram. (2023). The role of urban planning in designing an optimal model for national media, with an emphasis on ethnic culture. *Urban Economics and Planning, 4*(2), 84–95. [In Persian]

Abdollahi, Naser, Shiari, Ali, and Esmaeilzadeh, Alireza. (2024). The policymaking of the Islamic Republic of Iran on social networks in confronting centrifugal forces. *Political-Social Studies of Iranian History and Culture, 3*(4), 252–271. [In Persian]

Sohrabi, Hamed. (2025). *Policy Requirements Based on Cultural Climate (Subject of Paragraph "R" of Article 75 of the Seventh Development Progress Plan)*. Tehran: Islamic Parliament Research Center. [In Persian]